

prava, politologiya, sotziologiya, no. 5, available at : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_2013_5_14.pdf (access September 17, 2015).

2. Zhovtobryh, M.M (2011), «Legal nihilism : the essence and ways of overcoming», *Derzhava ta regiony. Ser. Pravo*, vol. 2, pp. 9-12.
3. Skakyn, O.F. (2011), *Teoriya derzhavy i prava* [Theory of State and Law], Pravova ednist, Kiev, Ukraine.
4. Shvachka, V.Y. (2005), «Legal nihilism in the context of the legal personality socialization», *Aktyalni problemy derzhavy i prava : zbirnik naykovykh pratz*, vol. 24, pp. 374-383.
5. Kravchenko, O. (2011), «The essence of the concept of "legal nihilism" and ways to overcome it», *Pedagogika ta psihologija*, no. 40 (2), available at : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ped_2011_40\(2\)_3.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ped_2011_40(2)_3.pdf) (access September 21, 2015).
6. Surovazkuj, V.I. (2011), «Legal nihilism as a form of legal consciousness and social behavior of the individual», *Naykovuj Visnyk Lvovskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnikh sprav*, vol. 3, pp. 479-487.
7. Sherstyk, S.V. (2013), «Legal nihilism as the antithesis of legal culture», *Visnyk Natzionalnoi jurydychnoi akademii Ukrainy imeni Jaroslava Mydrogo. Ser. : Filosofija, filosofiya prava, politologiya, sotziologiya*, no. 3, available at : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_2013_3_64.pdf (access September 23, 2015).

УДК 340.15 (4): 347.64 (37)

ЗГОДА ЯК КОНСТИТУТИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ІНСТИТУТУ ШЛЮБУ В ДАВНЬОМУ РИМІ ТА В КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА

Балко О.О., помічник судді

*Львівський апеляційний адміністративний суд,
вул. Саксаганського, 13, м. Львів, Україна
yuzvin@mail.ru*

Досліджено сутність взаємної згоди сторін для укладення шлюбу в Давньому Римі та в країнах континентального права. Проаналізовано наукові погляди вчених-романістів на цю проблематику. Доведено, що категорія «згода» відрізняла шлюб від інших відносин у сфері сімейного права та вперше отримала правове оформлення ще в Давньому Римі. Обґрунтовується, що згода наречених і взаємність їхньої волі є обов'язковою вимогою для укладення шлюбу в країнах континентального права.

Ключові слова: інститут шлюбу в Давньому Римі, умови укладення шлюбу, згода на укладення шлюбу, добровільність шлюбу в країнах континентального права.

СОГЛАСИЕ КАК КОНСТИТУТИВНЫЙ ЭЛЕМЕНТ ИНСТИТУТА БРАКА В ДРЕВНЕМ РИМЕ И В СТРАНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА

Балко О.О

*Львовский апелляционный административный суд,
ул. Саксаганского, 13, г. Киев, Украина
yuzvin@mail.ru*

Исследуется сущность взаимного согласия сторон для заключения брака в Древнем Риме и в странах континентального права. Проанализированы научные взгляды ученых-романистов на эту проблематику. Доказано, что категория «согласие» отличила брак от других отношений в сфере семейного права и впервые получила правовое оформление еще в Древнем Риме. Обосновывается, что согласие сторон и взаимность их воли является обязательным требованием для заключения брака в странах континентального права.

Ключевые слова: институт брака в Древнем Риме, условия заключения брака, согласие на заключение брака, добровольность брака в странах континентального права.

CONSENT AS CONSTITUENT ELEMENT OF THE INSTITUTION OF MARRIAGE IN ANCIENT ROME AND IN THE COUNTRIES OF CONTINENTAL LAW

Balko O.O.

*Lviv administrative court of appeal, str. Saksaganskogo, 13, Lviv, Ukraine
yuzvin@mail.ru*

This article investigated the essence of mutual consent for marriage in Ancient Rome and in the countries of continental law, analyzed scientific approaches on this issue, proved that the category of “consent” distinguished marriage from other relationships in family law and received first legal arrangement in Ancient Rome, also substantiated that the consent of the brides and mutuality of their will are mandatory requirement for marriage in continental law countries.

In the patriarchal family, consent for the marriage was as a result of father’s permission, but as the patriarchal family structure weakened, it began to express the free will of brides. Roman lawyer Gaius (2nd century) was the first to explain the nature of marriage, comparing it with the consensual type of agreement, which comes into effect after reaching an agreement and determined that the consent expression of the bride is an essential element of marriage.

According to some scholars, namely A. Debinski and W. Bojarski, who believe that in ancient Rome the parties consent to marry was not a one-time action (initial), but had a continuing nature (*consensus perseverans*). The absence of mutual consent of man and woman in commencement of marriage (*consensus*), as well as for its lasting (*affection maritalis*) resulted in the collapse of marriage.

E. Volterra and S. Beninkasa designated that the ceremony of introducing the bride to the groom’s house (*dedutio in domum mariti*) proved itself that marriage has become public and mutually consented.

Consent to marriage as its constituent characteristic appeared for the first time and received its legal form in ancient Rome, and was adopted by continental law. Willingness for marriage as in ancient Rome so in the countries of continental law provides publicity of marriage and mutual awareness of health state. However, it is in the current law of continental law countries that a personal presence of brides in the relevant state bodies is a guarantee of marriage voluntariness.

Key words: institution of marriage in Ancient Rome, conditions of marriage, consent to marriage, voluntary nature of marriage in the countries of continental law.

Формування правової доктрини в сучасній Україні вимагає переосмислення основоположних концепцій, перегляду найдавніших і найважливіших принципів, конструкцій та ідей для того, щоб їх змістовне наповнення відповідало досягнутому рівню суспільних відносин. Тому дослідження генези інститутів приватного права в юридичній науці традиційно розпочинають із правової системи Давнього Риму. Саме в її межах відбувалась еволюція інституту шлюбу. Дослідження інституту шлюбу за римським правом не втратило своєї актуальності, оскільки його норми, поняття, правові категорії досі є основою для країн континентального права, зокрема й для України. Так, країнами континентального права на законодавчому рівні закріплено такі обов’язкові умови укладення шлюбу, як добровільність, досягнення шлюбного віку, одношлюбність, відсутність близького споріднення.

Дослідження римського шлюбу започаткували італійські вчені-романісти наприкінці XIX ст. – початку XX ст. П. Бонфанте та Е. Вольтерра. Вони ж розробили й розвинули цілісну концепцію римського шлюбу, що опиралася на твердження про взаємну волю сторін як єдиний істотний елемент римського шлюбу. Дослідженню концепції сутності взаємної згоди сторін для укладення шлюбу в Давньому Римі присвячено також наукові праці вчених-романістів В. Володкевіча, А. Дебінські, Г. Інсадовські, Ф. Цолля та інших. Певні питання розвитку інституту шлюбу за римським правом розглядалися вченими-романістами й істориками права Є.М. Орачем, Б.Й. Тишиком, О.А. Підпригорою, Є.О. Харитоновим. Однак подальших наукових розробок і досліджень потребують істотні, визначальні елементи шлюбу, які сприяли його формуванню як окремого інституту права. Відсутні також спеціальні дослідження, присвячені проблемі аналізу інституту шлюбу за римським правом і його рецепції в континентальному типі правової системи.

Метою статті є аналіз змісту та значення взаємної згоди для укладення законного шлюбу в Давньому Римі та в країнах континентального права, визначення порядку й особливостей підтвердження висловлення такої згоди нареченими, а також розкриття еволюції в розумінні добровільності шлюбу в Давньому Римі та в країнах континентального права.

Шлюбно-сімейні відносини почали свій розвиток усередині звичаєво-общинного типу правової системи давньоримського суспільства. У сфері шлюбно-сімейних відносин давнє римське право (*ius quiritium (ius civile)*) оберігало патріархальний лад сім’ї (*familia*), для якого була характерна суверенна, беззаперечна й абсолютна влада (*dominium*) батька сімейства (*paterfamilias*) [1, с. 197]. Відомий римський юрист Ульпіан звертав увагу на те, що поняття «*paterfamilias*» включало як соціально-економічне становище особи (роль батька сімейства), так і наявність власного права (*sui*

iuris), або підвласність самому собі (*suae potestatis*) [2, с. 263]. Отже, архаїчна структура римської сім'ї поділяла громадян за їх сімейним становищем на самостійних (*sui iuris*) і підвладних (*alieni iuris*), а тому чоловік і дружина могли перебувати в підвладному становищі стосовно батька сімейства [3, с. 3-8].

Патріархальний лад в архаїчному давньоримському суспільстві утвердився на основі моногамного шлюбу, метою якого були панування чоловіка в сім'ї та народження від нього дітей як прямих спадкоємців [4, с. 232]. Шлюб розглядався як обов'язок перед богами, власними предками та державою.

Шлюб зазнав різних фаз розвитку й виникав лише тоді, коли існували його правові умови й коли було дотримано форм, яких вимагали звичаї, а потім право [5, с. 99]. Польський учений-романіст Ф. Цолль у розвитку римського шлюбу виділяв, зокрема, фазу врегулювання відносин між подружжям нормами моралі та звичаями, які оберігали патріархальний лад сім'ї [4, с. 230].

Патріархальний характер римської сім'ї, домінуюча роль звичаїв і норм моралі у врегулюванні шлюбно-сімейних відносин відобразилися також на особливостях порядку укладення шлюбу. Законний римський шлюб укладався за умови одночасного дотримання сторонами певних вимог: вільне становище (*status libertatis*) наречених, відсутність споріднення (*ius connubii*), одношлюбність, досягнення шлюбного віку (*pubertas*), дотримання вдовою траурного строку (*tempus lugendi*). Серед обов'язкових умов була також згода на укладення шлюбу [6, с. 194]. Патріархальний лад римської сім'ї визначив зміст цієї вимоги.

Так, у випадку укладення шлюбу між підвладними особами (*alieni iuris*), крім їх згоди, необхідною була згода батька сімейства. Під час укладення шлюбу внуком, окрім згоди діда як *paterfamilias*, потрібна була також згода його батька. У випадку одруження онуки достатньою була згода лише її діда. Хоча особи непідвладні (*sui iuris*) одружувалися вільно, однак дівчата та вдови навіть за законодавством пізньої імперії (284-476 рр.) отримували таке право лише з 25-ти років, а до цього вони мали отримати згоду батька, а за його відсутності – матері, найближчих родичів чи опікунів. Отже, згода на укладення шлюбу в архаїчний період розвитку Риму (753-509 рр. до н.е.), мала характер дозволу [7, с. 60].

Згодом завдяки судовій практиці претора було введено правило, згідно з яким якщо місцезнаходження батька було невідомим та із часу відсутності інформації про батька (місце проживання й чи живий він) минуло три роки, то діти (обох статей) могли укладати законний шлюб без його згоди. Важливо також звернути увагу на те, що завдяки діяльності претора згода на шлюб передбачала також наявність у наречених психічного здоров'я. Причиною цієї вимоги було те, що психічна хвороба робила неможливим висловлення згоди на шлюб. Так, унаслідок хвороби особа не могла усвідомлювати характер і наслідки вчинюваних дій, що перешкоджало укладенню нею законного шлюбу [8, с. 301].

Наприкінці республіки та в перші століття імперії діти почали частіше заперечувати волі батьків щодо обрання їм чоловіків чи дружин. У зв'язку із цим з'явилася низка законів, які обмежували батьківське свавілля під час одруження дітей. Так, донька могла відмовитись від вступу в шлюб, якщо обраний для неї чоловік був людиною бідною, а імператор Діоклетіан також постановив, що не можна примушувати сина брати за жінку ту, яку пропонує йому батько. Август, а потім Антонін та Александр Север заборонили батьку свавільно перешкоджати сином одружуватися, а доньок позбавляти приданого [9, с. 235].

Отже, згода на укладення шлюбу поступово переставала мати характер дозволу, навпаки, вона мала виражати вільну волю самих наречених. Важливим є також те, що усвідомлення давньоримським суспільством правової категорії «згоди» як елемента двосторонньої угоди (*contractus bilateralis*) відрізнило шлюб від інших відносин у сфері сімейного права, де особи мали взаємні права й обов'язки незалежно від їхньої індивідуальної волі. Наприклад, римський юрист Гай (II ст.) пояснював природу шлюбу, порівнюючи його з консенсуальним типом договору, який набуває чинності (юридичної сили) з моменту досягнення згоди, та визначив, що висловлення згоди нареченими є істотним елементом шлюбу (D. 20.1.4). Римський юрист Ульпіан (170-228 рр.) також зазначав, що шлюб створюється не співжиттям, а згодою; не співжиття створює шлюб, а подружжя любов (Nuptias non concubitus, sed consensus facit) (D.35.1.15, D.50.17.30) [2, с. 281].

У посткласичний період (284-476 рр. н. е.) згода наречених стала настільки вагомою умовою укладення шлюбу, що їх спротив батьківському вибору міг завадити укладенню шлюбу. Тому шлюб розглядався як добровільне волевиявлення чоловіка й жінки, згода на шлюб виражала рішення поєднати життя (*affectio maritalis*) та обов'язок поважати один одного (*honor maritalis*) [10, с. 204]. У зв'язку із цим у науці виникла нова концепція сутності взаємної згоди сторін, яка полягала в тому, що в Давньому Римі згода сторін укласти шлюб мала не одноразовий (початковий), а триваючий характер (*consensus perseverans*). Відсутність взаємної згоди чоловіка й жінки на укладення шлюбу (*consensus*), як і на тривання (*affection maritalis*), навіть з однієї сторони, мала наслідком крах шлюбного союзу [11, с. 93].

Однак виникає питання про те, яким чином відбувалося висловлення нареченими згоди на шлюб, оскільки науковці звертають увагу на те, що укладення шлюбу в Давньому Римі спочатку було дійством приватним, неформальним, без участі органів держави чи релігійних осіб [12, с. 89; 13, с. 170].

Велику увагу під час укладення шлюбу в Давньому Римі приділяли урочистим обрядам, якими супроводжувалося укладення шлюбу. Наприклад, Е. Вольтерра зазначив, що такий акт, як ввід дружини в дім чоловіка (*deductio in domum mariti*) або підписання шлюбних документів (*tabulae nuptiales*), були наслідком взаємної волі сторін, а також встановлювали початок шлюбу [14, с. 132]. На підставі аналізу першоджерел С. Бенінкаса стверджувала, що саме урочистий акт введення нареченої в дім нареченого (*deductio in domum mariti*) було формою висловлення нареченими згоди поєднатися в шлюбі [15, с. 15]. Тому згідно з наведеними твердженнями обряди, якими супроводжувалося укладення шлюбу, мали надавати йому характеру публічності, а отже, засвідчити вільну волю сторін.

Разом із тим Ч. Санфіліппо звертав увагу на те, що римський шлюб виникав та існував не у зв'язку з певним урочистим актом, яким було введення в дім чоловіка (*deducilo in domum mariti*), а завдяки двом фундаментальним елементам шлюбу: співжиттю та суб'єктивній волі чоловіка й жінки «поєднати свої життя» (*maritalis affectio*). Учений вважав, що сам факт співжиття був доказом добровільності шлюбу [16, с. 185].

Дійсно можна погодитися з твердженнями про те, що обрядовість, як і співжиття, була доказом добровільності шлюбу, однак лише поки відносини між подружжям не почали врегульовуватися нормами права. Так, римський імператор Юстиніан спробував позначити вступ у шлюб публічністю, урочистістю та законом 537 р. встановив, що деякі вищі класи населення повинні складати під час вступу в шлюб запис про придане (*dotalia instrumenta*). Інші особи з невідомим соціальним становищем мали в церкві перед її патроном (*defensor ecclesiae*) скласти відповідний акт. Представники нижчих класів, як і раніше, могли не дотримуватися жодних форм під час вступу в шлюб [5, с. 165-168].

Отже, можемо говорити про те, що утвердження й розвиток вимоги про добровільність вступу в шлюб як обов'язкового елементу інституту шлюбу відбулися ще в Давньому Римі. Спочатку згода на укладення шлюбу мала характер дозволу з боку батька сімейства, а згодом почала виражати вільну волю самих наречених. Важливим є також те, що усвідомлення давньоримським суспільством правової категорії згоди як елемента двосторонньої угоди відрізнило шлюб від інших відносин у сфері сімейного права, де особи мали взаємні права й обов'язки незалежно від їхньої індивідуальної волі (відносини між батьками й дітьми, між усиновлювачем та усиновленими). Разом із тим доказом висловлення згоди на шлюб були урочистий публічний акт введення жінки в дім чоловіка, а також факт співжиття подружжя. Проте завдяки врегулюванню відносин між подружжям нормами права гарантією добровільності (вільної згоди на укладення шлюбу) стали записи про придане чи складання відповідних актів.

Утвердження згоди між нареченими як конститутивного елементу шлюбу країнами континентального типу правової системи не було легким. Зокрема, у XVI – XVII ст. на території сучасної Франції з метою посилити вплив держави на шлюбно-сімейні відносини королівською владою було видано серію ордонансів, зокрема в питаннях укладення шлюбу [17, с. 143]. Було переглянуто правило, згідно з яким під час вступу в шлюб згода батьків не вимагалася; як наслідок, діти, які порушили волю батьків, могли бути позбавлені спадку. Згодом батьки отримали право оспорювати в Паризькому парламенті шлюби, які були укладені без їх згоди. За результатами розгляду такої скарги парламент оголошував шлюб укладеним без згоди батьків, незаконним, а отже, таким, що не зумовлював юридичних наслідків [18, с. 295].

Сьогодні згода наречених, взаємність їхньої волі є обов'язковою вимогою для укладення шлюбу в країнах континентального права. Наприклад, нормами Німецького цивільного уложення затверджено публічний, офіційний характер укладення шлюбу як гарантію дотримання принципу вільної згоди наречених (ст.ст.1310-1312) [19, с. 340]. Сучасний Французький цивільний кодекс також постановляє, що немає шлюбу, якщо немає згоди. Згода наречених на укладення шлюбу передбачає публічність цього акта, а саме присутність посадової особи (ст.146 Французького цивільного кодексу) [20, с. 175].

Шлюб без згоди, порозуміння, домовленості не можливий, інакше він не вважався б добровільним союзом. Отже, домовленість (із пропозицією подальшого спільного проживання та з прийняттям цієї пропозиції) – це фундамент подружнього єднання [21, с. 134]. Відповідно до положень Сімейного кодексу України шлюб має бути добровільним (ст. 24 Сімейного кодексу України). Як і в інших країнах континентальної системи права, в Україні важливим елементом добровільності вступу в шлюб є взаємна обізнаність наречених про стан здоров'я (ст.30 Сімейного кодексу України) [22]. Пригадуємо, що саме в Давньому Римі в судовій практиці претора вперше згода наречених на шлюб передбачала наявність психічного здоров'я наречених.

Отже, згода на укладення шлюбу як його конститутивна ознака виникла та вперше отримала правове закріплення в Давньому Римі, а згодом була запозичена країнами континентального права. Добровільність шлюбу як у Давньому Римі, так і в країнах континентального права передбачає публічність укладення шлюбу та взаємну обізнаність про стан здоров'я. Разом із цим саме в сучасному законодавстві країн континентального права важливою гарантією добровільності шлюбу є особиста присутність наречених у відповідних державних органах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dębiński A. Rzymskie prawo prywatne. Kompendium / A. Dębiński. – Warszawa : Lexis Nexis, 2011. – 376 p.
2. Кофанов Л.Л. Дигесты Юстиниана / [пер. с лат. ; отв. ред. Л.Л. Кофанов]. – М. : Статут, 2002. – Т. 1. – 584 с.
3. Межвузовский сборник научных статей «Античность Европы» / под ред. И.Л. Маяк, А.З. Нюркаевой. – Пермь : Пермский университет, 1992. – 139 с.
4. Zoll F. Rzymskie prawo prywatne : skrot / F. Zoll, Z. Lisowski. – Warszawa-Krakow : Ks.J. Czerneckiego, 1923. – 332 p.
5. Орач Є.М. Римське приватне право : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – К. : Ін Юре, 2012. – 392 с.
6. Wokół problematyki małżeństwa w prawie rzymskim : Henrico Insadowski (1888-1946) in memoriam / red. A. Debinski, M. Wojcik. – Lublin : wydawnictwo KUL, 2007. – 194 p.
7. Insadowski H. Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo / H. Insadowski. – Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego KUL, 1935. – 333 p.
8. Памятники римского права : Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана : учебное пособие. – М. : Зерцало, 1997. – 608 с.
9. Osuchowski W. Studia rzymskiego prawa prywatnego / W. Osuchowski. – Warszawa : PWN, 1962. – 544 p.
10. Bojarski W. Prawo rzymskie / W. Bojarski. – Toruń : TNOiK, 1999. – 312 p.
11. Wołodkiewicz W. Prawo rzymskie Instytucje / W. Wołodkiewicz, M. Zabłocka. – Warszawa : Wyd. C.H. Beck, 2009. – 404 p.
12. Jaworska-Stankiewicz R. Familia rzymska – «miniaturowe państwo w państwie». Podstawy materialne państwa / R. Jaworska-Stankiewicz. – Szczecin : Uniwersytet Szczeciński. Wydział Prawa i Administracji, 2006 – P. 353-361.
13. Litewski W. Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego / W. Litewski. – Kraków : TAIWPN Universitas, wyd. I., 1998. – 322 p.
14. Volterra E. Lezioni di diritto romano. Il matrimonio romano : anno accademico 1960-1961 / E. Volterra. – Roma, 1961. – 457 p.

15. Benincasa Z. *Deductio in domum mariti a zawarcie iustum matrimonium* / Z. Benincasa. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. – 2013. – 13.2. – P. 7-23.
16. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права : учебник / Ч. Санфилиппо ; пер. с итал. И.И. Маханьков ; под общ. ред. Д.В. Дождева. – М. : Норма, 2012. – 464 с.
17. Тищик Б.Й. Історія держави та права Франції (1789-1918 рр.) : навч. посібник / Б.Й. Тищик. – Дрогобич : Вид-во «Коло», 2008. – 160 с.
18. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов / под ред. проф. Н.А. Крашенинниковой и проф. О.А. Жидкова. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 1998. – Часть 1. – 480 с.
19. Гражданское уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому уложению / [пер. с нем. ; введение, составление В. Бергманн ; науч. ред. А.Л. Маковский и др.]. – 3-е изд. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 850 с.
20. Французский гражданский кодекс : учебно-практ. комментарий / [пер. с фр., коммент. Ю. Гонгало и др.]. – М. : Проспект, 2008. – 742 с.
21. Ромовська З.В. Українське сімейне право : підручник : академічний курс / З.В. Ромовська. – К. : Правова Єдність, 2009. – 500 с.
22. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

REFERENCES

1. Dębiński, A. (2011), "Rzymskie prawo prywatne. Kompendium", Lexis Nexis, Warszawa, Poland.
2. Kofanov, L.L. (2002), *Digesty Yustiniana [Digest of Justinian]*, Translated, vol. 1, Moscow, Russia.
3. Mayak, I.L. and Nyurkaeva, A.Z. (editors) (1992), *Mezhvuzovskiy sbornik nauchnyh statey «Antichnost Evropy»* [Interuniversity collection of scientific articles "Ancient Europe"], [under editorship], Perm State University, Perm, Russia.
4. Zoll, F. and Lisowski, Z. (1923), "Rzymskie prawo prywatne : skrot", Warszawa-Krakow : Ks.J. Czerneckiego, Poland.
5. Orach, E.M. and Tyshchuk, B.Y. (2012), *Rymske pryvatne pravo : pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl.* [Roman Private law : textbook for students of higher educational institutions], In Yure, Kyiv, Ukraine.
6. Debinski, A. and Wojcik, M. (2007), "Wokół problematyki małżeństwa w prawie rzymskim : Henrico Insadowski (1888-1946) in memoriam", Wydawnictwo KUL, Lublin, Poland.
7. Insadowski, H. (1935), "Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo", Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego KUL, Lublin, Poland.
8. (1997), *Pamyatniki rimskoho prava : Zakony 12 tablits. Institutsii Gaya. Digesty Yustiniana : uchebnoe posobie* [Monuments Roman law : Laws 12 tables. Guy Institutions. Digest of Justinian : textbook], Zertsalo, Moscow, Russia.
9. Osuchowski, W. (1962), "Studia rzymskiego prawa prywatnego", PWN, Warszawa, Poland.
10. Bojarski, W. (1999), "Prawo rzymskie", TNOiK, Toruń, Italy.
11. Wołodkiewicz, W. and Zabłocka, M. (2009), "Prawo rzymskie Instytucje", Wyd. C.H. Beck, Warszawa, Poland.
12. Jaworska-Stankiewicz, R. (2006), "Familia rzymska – «miniature państwo w państwie». Podstawy materialne państwa", Uniwersytet Szczeciński. Wydział Prawa i Administracji, Szczecin, Poland.
13. Litewski, W. (1998), "Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego", TAIWPN Universitas, wyd. I., Kraków, Poland.
14. Volterra, E. (1961), "Lezioni di diritto romano. Il matrimonio romano : anno accademico 1960-1961", Roma, Italy.

15. Benincasa, Z. (2013), “Deductio in domum mariti a zawarcie iustum matrimonium”, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, pp. 7-23.
16. Sanfilippo, Ch. (2012), Kurs rimskoho chastnoho prava : uchebnik [Course of Roman private law : textbook], Translated by Makhankov, I.I., Moscow, Russia.
17. Tishchuk B.Y. (2008), *Istoriya derzhavy ta prava Frantsiyi (1789-1918 rr.) : navch. posibnyk* [State and law history of France (1789-1918) : textbook], Vyd-vo «Kolo», Drohobytch, Ukraine.
18. Krasheninnikova, N.A and Zhidkov, O.A. (1998), *Istoriya hosudarstva i prava zarubezhnykh stran : uchebnik dlya vuzov* [State and law history of foreign countries : textbook for higher education institutions], Izdatelskaya hruppa NORMA-INFRA, Moscow, Russia.
19. (2008), *Grazhdanskoe ulozhenie Germanii. Vvodnyy zakon k Grazhdanskomu ulozhennyu* [German Civil Code. Introductory law to the Civil Code], Translated by Bergmann, V., Volters Kluver, Moscow, Russia.
20. (2008), *Frantsuzskiy grazhdanskiy kodeks : uchebno-prakt. kommentariy* [French Civil code : educational and practical comment], Translated by Gonhalo, Yu., Moscow, Russia.
21. Romovska, Z.V. (2009), *Ukrayinske simeyne pravo : pidruchnyk : akademichnyi kurs* [Ukrainian family law : textbook : academic course], Pravova Ednist, Kyiv, Ukraine.
22. “Family Code of Ukraine on the 10th of January 2002”, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2002, no. 21-22, art. 135, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>